

Het einde van de Sovjetunie

De mislukte coup heeft het lot van de oude Sovjetunie bezegeld. Het marxistisch-leninistische imperium bestaat niet meer. Het centrale gezag is ontmanteld, de communistische partij is opgeheven en de ene na de andere republiek roept de onafhankelijkheid uit. Het gehate 'rijk van de vrijheid' is uiteengevallen in brokstukken die hun economische en politieke bevrijding vieren.

De omwenteling is totaal. De Sovjetunie maakt drie historische transformatieprocessen tegelijk door, die over elkaar heen buitelen en samenvallen in een algehele revisie van het oude maatschappijmodel: de ontmanteling van de centraal geleide economie en de omvorming ervan in een vrije-markteconomie, de vervanging van het communistische regiem door een meer of minder democratisch politiek stelsel en de ontbinding van het tsaristische imperium in pakweg vijftien onafhankelijke republieken. Bij een dergelijke omwenteling kan men niet met een eenvoudige economische analyse volstaan. Het gaat niet alleen om een verandering van economische en politieke structuren, maar om een verandering van het gehele maatschappelijke klimaat: de cultuur, de ideologie, het hele maatschappelijke denken en handelen, dat doortrokken is van zeventig jaar communistische overheersing. De voltooiing van zo'n transformatie valt eerder in decennia dan in jaren te meten.

Intussen gaat het dagelijkse leven gewoon door. Wat betekenen de omwentelingen voor de doorsnee Sovjetburger? De vreugde over de politieke ontwikkelingen zal spoedig worden getemperd door bittere gevoelens over de economie. Na zes en een half jaar perestrojka is de economische situatie allerbelabberdst (zie het artikel van Ellman in deze ESB). De productie krimpt in. De werkloosheid loopt op. De inflatie bedraagt meer dan 100%. De staatsfinanciën zijn volledig in het ongerede. Aan de verplichtingen van de buitenlandse schuld kan niet meer worden voldaan. Er dreigen ernstige tekorten aan voedsel en brandstof. Veel burgers zullen in de komende winter honger en koude lijden.

Die situatie kan op korte termijn alleen maar verslechteren. De overgang naar een markteconomie gaat gepaard met pijnlijke aanpassingsprocessen, zoals de economische bureaus in Polen en de voormalige DDR reeds aan den lijve hebben ondervonden. De markteconomie moet van de grond af worden opgebouwd. Het is niets om communistische partijbonzen uit hun macht te ontzetten, maar alle praktische kennis over het functioneren van de economie is daarmee verdwenen. De economische en bestuurlijke basis is in één klap aan het land ontvallen.

Daar staat tegenover dat de economische hervormingen op het niveau van de republieken waarschijnlijk met meer voortvarendheid en kans op succes kunnen worden aangepakt dan in de afgelopen jaren het geval was. De geloofwaardigheid en politieke legitimiteit van de economische perestrojka onder Gorbatsjov waren ver onder het nulpunt gedaald. De aanwezigheid van democratisch gekozen leiders (of, in verschillende republieken, nationalistische dicta-

tors) is echter geen garantie voor succes. Er zijn in elk geval weinig aanwijzingen dat de republieken over betere economische inzichten of een superieur economisch beleid beschikken om de omschakeling naar een markteconomie vorm te geven en de door Gorbatsjov gemaakte fouten te vermijden.

Het uiteenvallen van de Unie in elkaar deels vijandig gezinde republieken maakt de zaak er niet eenvoudiger op. Ondanks alle gebreken die aan het systeem kleefden, functioneerde de Sovjetunie tot op zekere hoogte toch als een gemeenschappelijke markt. Die markt werd weliswaar gestuurd door valsel prijssignalen, maar er was wel een uitgebreid netwerk van onderlinge handelsbetrekkingen. Dit netwerk wordt door sterk opkomend nationalisme, onderlinge tegenstellingen, grensgeschillen en etnische conflicten bedreigd. Bovendien zal het invoeren van marktprijzen, noodzakelijk om de economische efficiency te vergroten, de meeste republieken met een aanzienlijk betalingsbalanstekort ten opzichte van de Russische republiek opzadelen. De nu al sterke neiging tot het opwerpen van handelsbarrières en andere vormen van protectie zal daardoor alleen maar toenemen. Een extra complicatie is dat verschillende republieken overwegen om hun eigen valuta in te voeren. Het inzakken van de onderlinge handelsbetrekkingen zal voor de meeste republieken zeer schadelijke gevolgen hebben. Het zal leiden tot een stagnatie van de produktie en een daling van de levensstandaard.

Nog geheel onzeker is ook in welke mate en in welk tempo de nieuwbakken republieken er in zullen slagen een enigszins stabiel politiek klimaat te vestigen. In verschillende republieken is sprake van ernstige etnische en religieuze tegenstellingen, die gemakkelijk kunnen escaleren. De ervaring in tal van ontwikkelingslanden is dat politieke instabiliteit en economische malaise bijna hand in hand gaan. Zonder een wettelijk erkende regering, een enigszins functionerend openbaar bestuur, een min of meer aanvaard rechtsstelsel en andere essentiële openbare voorzieningen, is het nagenoeg onmogelijk om een behoorlijk werkende markteconomie op te bouwen, laat staan buitenlandse investeerders aan te trekken.

Kan het Westen in deze situatie iets doen? Het genereren van omvangrijke externe hulpprogramma's lijkt in de huidige situatie weinig zinvol. In veel gevallen is niet eens duidelijk aan wie die hulp zou moeten worden verstrekt. In die zin is de opstelling van de laatste G7 nog onverkort geldig. De verandering zit erin dat een aantal nieuwe staten nu ondubbelzinnig voor het westerse ontwikkelingsmodel heeft gekozen. Het Westen kan daarbij niet aan de kant blijven staan. Morele steun, diplomatieke toenaadering en financiële hulp bij concrete projecten is zeer welkom, naast technische assistentie bij alle mogelijke praktische vraagstukken. Daarvoor is ook geen groot debat of een nieuwe G7 nodig. Dat is praktische hulp die overmorgen kan beginnen.

L. van der Geest